

Bjørnejakt og samisk gravtradisjon

Ingrid Sommerseth

Tradisjonene rundt den eldgammel samiske bjørnejakten er godt dokumentert, både arkeologisk og etnografisk. Brunbjørnen var et fryktet og samtidig hellig dyr for samene. Spor etter bjørnejakten finner vi i form av graver med bjørnebein i huler og urer i den nordnorske naturen. Bjørnen ble hedret for å sikre jaktlykke og for å sikre bjørnens tilbakekomst og rettmessige plass i naturen.

Norge er det registrert 31 bjørnegravlokaliteter, hvor det er funnet bein etter brunbjørn og spor etter rituell begravelse av dem. Beinene er funnet i naturlige hulrom, bergsprekker eller under store steinblokker, og på de fleste lokalitetene har hele eller deler av hodeskallen vært bevart. I dag er det flere enn seks intakte gravlokaliteter bevart ute i naturen, i Ofoten, Nord-Troms og Vest-Finnmark. De aller fleste ligger langs kysten, inne i fjordområdene. Disse stedene er svært sårbare, fredet gjennom Kulturminneloven, og følges særskilt opp av kulturminneforvaltningen. Mange bjørnegraver ble funnet ved infrastrukturbyggingene og beinene sendt inn til landsdelsmuseene i perioden 1900–1980. Beinmaterialet fra resten av de kjente gravstedene befinner seg i magasinene på ulike museer.

I noen av de 31 bjørnegravlokalitetene i Norge er det flere individer. Tilsammen har vi registrert 42 bjørneindivider med

kranier, tenner og ulike bein, fra unge til fullvoksne dyr. Det som er interessant, er at det er registrert flest gravlokaliteter i Ofoten og Vesterålen, noe som utgjør hele 40 % av alle lokalitetene i Norge. Spørsmålet er hva dette kan skyldes. Var det ekstra mange bjørner her i historisk tid? Har jakttradisjonene og gravskikken vært sterkere her? Eller har disse gravene vært bedre gjemt og dermed fått ligge i fred frem til i dag? I denne artikkelen skal vi se nærmere på tre av gravene fra Ofoten og Vesterålen, som er arkeologisk undersøkt.

Det er også funnet bjørnegraver i Sverige, og de aller fleste av de 17 gravene er funnet i sør-samiske skogsområder, knyttet til elver og vassdrag. I Finland er det ingen kjente bjørnegraver relatert til huler eller urer. Det er imidlertid funnet fragmenter av bjørnebein sammen med mange andre dyrebein og gjenstander på øya Äijihsuálui/Ukonsaari i Inarjärvi/Enaresjøen, som er en samiske offerplass datert til middelalderen.

Bjørnen og menneskene – fra bilder på berg til bein i huler og ur

Bjørnen har hatt en betydelig rolle for menneskene, helt fra de første sporene vi har etter bosetting, jakt og fangst på Nordkalotten. På flere av de eldste helleristningslokalitetene vi har i Nordland finner vi avbildninger av bjørn. Disse er slipt i naturlig størrelse inn i den hårde granitten, og tidfestes til mellom 10 000–7000 før vår tid. Ved å jakte på bjørnen hadde man både mat, fett og skinn for lange perioder, og det må ha vært forunderlig å se at bjørnen gikk i hi, og ble borte deler av året, for så å komme tilbake. Dette har kanskje ledet hen til myter, sagn og fortellinger om bjørnen som vi igjen finner avbildet på bergene. Kan hende trodde de at bjørnen hadde en spesiell kraft, en iboende åndelighet og at den var av gudelig opphav og kunne bevege seg mellom ulike verdener. Fasinasjonen over bjørnen har gjort at menneskene ønsket å avbilde dyret på bergene gjennom hele steinalderen.

I løpet av yngre steinalder (5500–2000 før vår tidsregning) øker mengden av bjørnebilder som er hugd inn i bergene, og her dukker også mennesker opp sammen med bjørnen. Her er for eksempel bilder av bjørnejakten ikke ulikt beskrivelsene fra de etnografiske og skriftlige kildene, fra den tiden da det var kjent at samene jaktet på bjørn med spyd. På helleristningene fra yngre steinalder finner vi scener som viser hele jaktlag som jobber sammen og som står utenfor hiet, klare til å drepe bjørnen. I siste del av steinalderen (2000–0 før vår tidsregning) finner vi de okerfargede hellemalningene, malt på bergene i Troms og Finnmark. Her er ikke bjørnen representert som motiv, kun menneskelignende strekfigurer og varianter av geometriske figurer. Dette viser at vi har en svært lang bergkunsttradisjon som tangerer den eldste daterte bjørnegraven vi har i nord. Denne bjørnegrava befinner seg i Kjerfjorden på Dielldasuolo/Tjeldøya i Tjeldsundet. Bein fra bjørnegrava ble sendt inn til museet i 1961, og funnet består av elleve beinfragmenter fra ett lite individ som dateres til eldre jernalder, cirka 200 etter vår tidsregning.

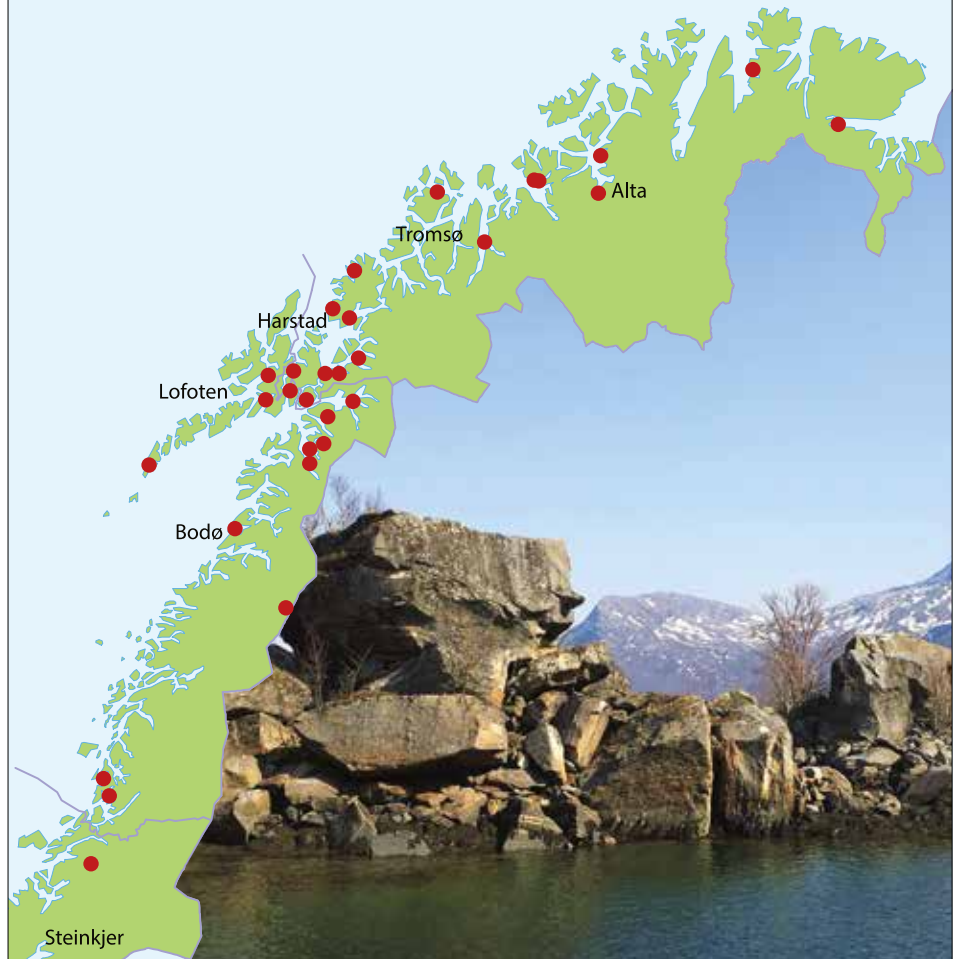
De samiske bjørnegravene er i dag Nord-Europas lengste, dokumenterte gravtradisjon, datert fra eldre

Utbredelsen av bjørnegraver i Norge.

Foto: Ingrid Sommerseth

Grafikk: Grafiske tjenester, UiT Norges arktiske universitet

Bjørnegravlokaliteter i Norge

0 100km

Kjevebein med hjørnetann og jeksel intakt fra den lille bjørnen som ble funnet i et hulrom under ei steinblokk innerst i Kjerfjorden på Dielldasuolo/Tjeldøya.

Foto: Ingrid Sommerseth

jernalder 200 etter vår tidsregning og frem til 1800-tallet. Bjørnejakten og gravtradisjonene fortsatte lenge etter at samene møtte misjonærene og lenge etter at kristendommen for alvor ble innført mot slutten av 1700-tallet. Både arkeologiske funn og etnografiske kilder gir gode beskrivelser av denne lange praksisen. De aller fleste bjørnegravene er funnet langs kysten, og de fleste er plassert på små og store øyer. Steinurene og hulene som gravsted både for mennesker og dyr kan knyttes til samisk mytologi. Urene var ment å fungere som åpne passasjer både til himmelen og til dødsriket som lå like under jorda. Alle hulrommene og åpningene i urene var egnede steder for sjamanreiser og for transformasjoner mellom de ulike verdenene. Et annen forklaring er at valgt gravplass for bjørn har store likhetstrekk med hiplassen, at man ønsket å føre bjørnen tilbake til stedet hvor den ble født. Et dominerende trekk er at beinene alltid ligger tørt og luftig, og aldri i fuktig jord. Tolkningene trenger ikke stå i motsetning til hverandre, men gir tvert om utfyllende beskrivelser av kriterier for valg av gravsted.

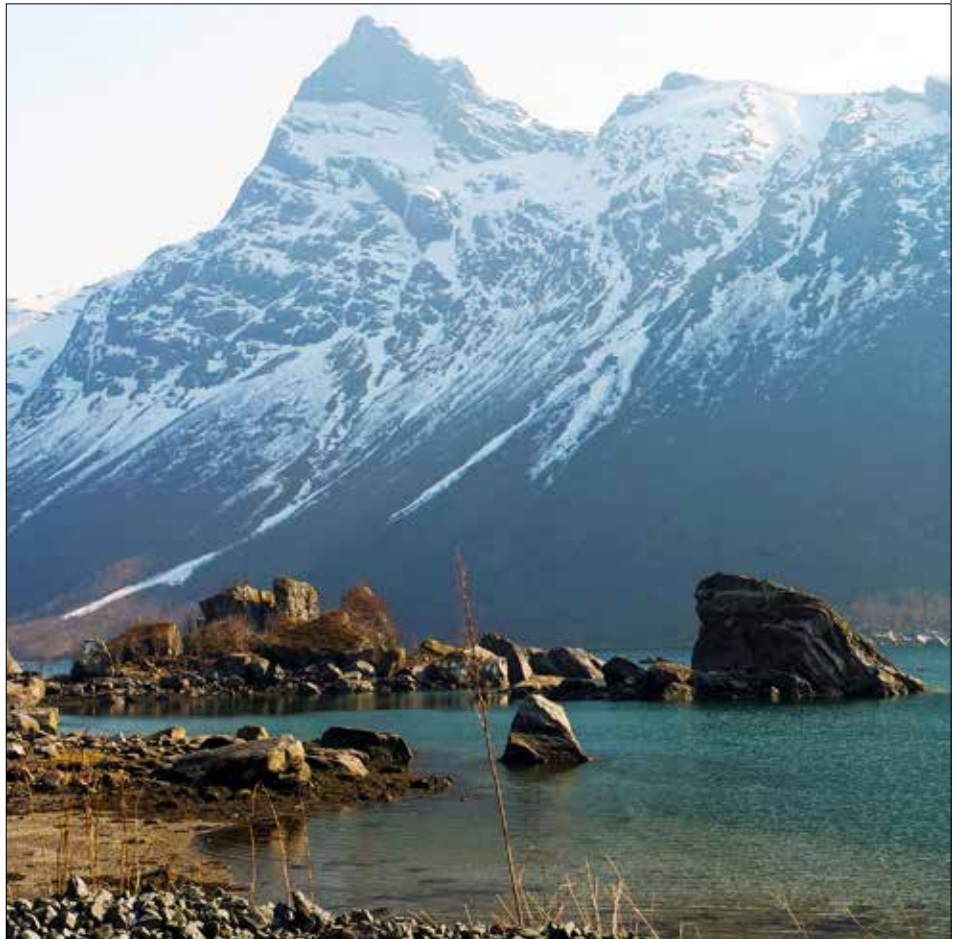
Bjørnegrav i Nevelsfjord i Nordland. Under den store steinblokken midt i bildet ble det funnet bjørnebein som er datert til 1200-tallet. Store steinblokker er et typisk landskapstrekk der bjørnegravene er plassert.

Foto. Ingrid Sommerseth

Bjørnen ble av samene kalt for Guds hund

Bjørnen er et vanlig dyr som er avbildet på Goavddis, den samiske trommen, og ofte i relasjon til gudeverdenen. Bildene på de samiske trommene er tolket til å representere et mikrokosmos av det samiske universet, men trommene varierer mye i utforming. Hvilke figurer som

er representert avspeiler de ulike regionale tradisjonene. Likevel kan bjørnen sees på flere av trommene og ofte i nærheten eller vandrende sammen med skog- og jaktguden Leibolmai. Det var særlig viktig å få tillatelse og ofre til denne jaktguden for ikke å bli revet ihjel av bjørnen. På runebomme nr. 7 i Jens A. Friis tekst om samisk mytologi fra 1871, ser vi bjørnen vandre i noe som er

tolket som granskog, sammen med sin beskytter guden Leibolmai som er på vei mot det hellige offerberget saivvo. De opprinnelige tolkningene av denne samiske trommen var gjort av misjonæren Knut Leem, i boken Finmarkens Lapper fra 1767.

Også misjonæren Johan Randulf hadde dokumentasjon på at bjørnen ble omtalt som guds hund. Respekten for bjørnen var stor, men ikke betingelsesløs. Bjørnen ble ansett som sterk, men ikke slu eller særlig lur. I følge sagnene kunne bjørnen høre og skjønne alt som foregikk rundt seg, og derfor brukte man aldri å tiltale bjørnen ved dens egentlige navn når man snakket om dyret. På den måten hørte ikke bjørnen om alle planene som forelå før jakten begynte. Populære kallenavn i dag kjenner vi alle igjen i for eksempel Bamse- bra- kar, bestefar, bingse, gubben, bestefar i lia, den pelsklede, og mange flere andre navn.

Hos mange nordlige folk i Arktis har bjørnen vært ansett som likeverdig i forhold til menneskene, og den har en viktig rolle som opprettholder av orden i det store kosmos. Navnet Arktis kommer av det greske ordet

Steinalderens bilder av brunbjørnen i nord: oppe en 6000 år gammel helleristning som viser menneske som jakter bjørn med spyd oppe og bildet nede viser en bjørn i full størrelse fra en slipt helleristning som er minst 10 000 år gammel.

Foto: Ingrid Sommerseth og Knut Helskog

«arktus», som igjen refererer til bjørnen. Vi kjenner alle til det store stjernebildet Ursa Major, Store bjørn. Dette bekreftes gjennom utallige sagn og fortellinger i de sirkumpolare områdene. Vi gjenfinner det som tema i Disneyfilmen *Min bror bjørnen* fra 2003, som er basert på et Inuitsagn. I filmen *Ofelaš/Veiviseren* fra 1987 finner vi den gamle samiske legenden om ungutten Aigin som lurer Tsjudene (røvere) utfor fjellstupet for å berge folket sitt. I filmen blir bjørnejakten om vinteren og de rituelle tradisjonene rundt jakten presentert. Her blir bjørnen drept med bjørnespydet av en jeger som er utpekt av gruppas leder, og vi får se hvordan siidasamfunnet feirer den vellykkede jakten i etterkant. Her har regissøren Nils Gaup vært nokså tro mot de etnografiske kildene slik de er skrevet ned.

Rituell behandling av bjørnebein – arkeologiske spor?

Selv om respekten hos folk er stor ble bjørnen jaktet på, fordi den også var en viktig matressurs, særlig om vinteren. Bjørnen har derfor fyllt mange roller, både som matressurs og som kultisk dyr som ga jaktlykke

Bjørneskaller fra Skrolsvik og Lekangen på Senja. Sendt inn til Norges arktiske museum i 1911 og 1939. Bjørnen fra Skrolsvik er datert til 1500-tallet.

Foto: Gaute E. Lien (c) Norges arktiske universitetsmuseum

til samfunnet og ikke minst til jegeren. I de norske misjonsberetninger fra 1700-tallet kommer det frem at man ofret bjørnebeinene til jaktguden Leibolmai, for jaktlykke og respekt. Særlig er behandlingen av bjørnebeinene av arkeologisk interesse, fordi det er disse som blir gjenfunnet. De eldste skriftlige kildene om samenes behandling av bjørnebein finner vi i ulike misjonærkilder fra Sverige og Norge, fra 1600- og 1700-tallet. Tradisjonene kunne variere fra region til region, men felles er at bjørnebeinene skulle behandles med respekt og sees på som en helhet. Beinene måtte ikke knekkes eller ødelegges, og de skulle begraves etter bestemte regler. Selv Petter Dass beskriver dette ritualet

i Nordlands Trompet fra 1739: «(...) *Naar kiødet af Biørnen frembære paa fad. Han samler Ryg-Raden og skankene lang. Ja alle hans been, og med siungende sang Begraver dem ned i en hule, (...)».*

Bjørnegravene i Ofoten og Vesterålen

I Ofoten og Vesterålen kjenner vi til 13 lokaliteter hvor det er arkeologiske spor og skriftlige kilder om rituelle bjørnebegavelser. Dette er en region hvor det ennå kan ligge mange flere graver gjemt ute i naturen. Langs E10 i Tjeldsundet, ved gården Djupfest, ble det under siste verdenskrig funnet ei samisk urgrav. Fra gamle brev i arkivet på museet kommer det frem

at hodeskallen fra denne skjelettgrava ble sendt til Anatomisk Institutt i Oslo i 1945. Resten av skjelettet ble liggende igjen i grava på Djupfest og ikke gjenfunnet før tolv år senere.

I 1957, i forbindelse med bygging av ny riksvei, ble restene av urgrava undersøkt av arkeolog Povl Simonsen. Han bekreftet at det dreide seg om et delvis bevart skjelett som lå utstrakt i et lite hulrom under ei stor steinblokk i ura. Skjelettet var dekket med never, som i dag som oftest relateres til samisk gravskikk. Simonsen observerte ingen funn utover beinene, og som han selv formulerer; «*oldsaker fandtes ikke*». I dag mener man denne grava kan tidfestes til 1000-tallet, det vil si siste del av jernalderen, en antakelsen som støttes av sammenlignbart materiale og nyere forskning på de samiske urgravene.

Det var ikke bare menneskegrava som ble berørt av veibyggingen på 1960-tallet. Det var også observert ei bjørnegrav i nærheten av menneskegrava. Flere år senere var det noen som fant bein som lå utover i terrenget, trolig som følge av et lite steinras. Knoklene ble funnet noen meter fra hverandre, og ble levert inn til Tromsø Museum i 1994. Bein-

Motiv fra samisk tromme nr. 7 i J. A. Friis bok «Lappisk Mythologi» fra 1871: Figur nr. 38 er bjørnen, nr. 37 er stor granskog; bjørnemark. nr. 40 er guden Leibolmai og nr. 41 er saivvo, det hellige fjellet.

materialet stammet fra en brunbjørn, og besto av venstre underkjeve, første og andre halsvirvel, og en ryggvirvel. Bjørnebeinene kom trolig fra et sted lenger opp i ura, opprinnelig fra et større hulrom. Et av bjørnebeina ble C14-datert til 1500-tallet.

Den eldste kjente daterte bjørnegrava i Skandinavia ligger i Kjær fjorden på Dielldasuolo/Tjeldøya, bare fem kilometer i luftlinje fra bjørnegrava på Djupfest. Det store tidsspennet på over 1200 år mellom disse to gravene

er påfallende, særlig siden gravene er så like i forhold til innhold, beliggenhet og landskap. Dette forteller oss at tradisjonen med å begrave bjørnebein rituelt i urene var svært viktig for samene. Gravtradisjonen har vært utført med samme praksis i samme landskapsrom gjennom svært lang tid. Fra muntlige kilder kjenner vi til at bjørnebegrovelser ble praktisert i Vesterålen helt frem til begynnelsen av 1800-tallet. Den mest berømte bjørnejegeren fra denne regionen er Åne Ånesen (f.1745–d.1811). Han

skal ha felt over hundre bjørner som autorisert bjørnejeger. Utover 1700-tallet var det vanlig å ha ei ordning om «bjønnskatt», der samer kunne skattlegge norske bumenn som betaling for tjenester. Det blir fortalt at innkrevingen skjedde ved at bjørnejegeren rodde fra gård

Bjørnebeinene under Ånesteinen i Sortland kommune i Nordland. Tre av beinene er datert til slutten av 1700-tallet.

Foto: Ingrid Sommerseth

Utsikt fra Ånesteinen som ligger i Djupfjorden
i Sortland kommune.

Foto: Ingrid Sommerseth

til gård med den skutte bjørnen i robåten. Dette som en påminnelse om bjørneplagen og for å vise at bjørnejegeren kunne sine saker.

I Sortland kommune finnes det en stor steinblokk som blir kalt for Ånesteinen. Under steinblokka lå det flere bjørnebein, noe som har vært godt kjent i lokalmiljøet. Beinene er undersøkt av eksperter som stadfester at de stammer fra ett bjørneindivid. Opprinnelsen til stedsnavnet var angivelig at bjørnejegeren Åne sloss med en bjørn ved denne steinen. Åne klarte å felle bamsen etter å ha blitt skadet i ansiktet av bjørnekloa. Dette var et merke han skal ha båret som hederstegn resten av livet. Tre nye C14-dateringer av bjørneskjelettet bekrefter at denne bjørnen ble felt på slutten av 1700-tallet – i den tiden Åne var en virksom bjørnejeger.

I dag finnes det flere lokale fortellinger om hvorfor bjørnebeinene hadde blitt lagt under Ånesteinen, og flere har en praktisk forklaring som at kjøttet fra bjørnen berget jegeren og hans familie gjennom en lag vinter. Trolig er de eldste tradisjonene for de samiske ritualene rundt bjørnegravelsene forsvunnet som følge av misjoneringene. Det er tydelig at utover 1800-tallet får både denne bjørnegrava og flere andre bjørnebegrovelser i Skandinavia en rent praktisk forklaring som ligner den historien som vi har rundt Ånesteinen.

Bjørnebeina fra 1700-tallet ble trolig lagt ned som offer under Ånesteinen, i tråd med en tusenårig tradisjon for å hedre og respektere bjørnen og for å fornye jaktlykken. Det fortelles at da bjørnejegeren Åne lå på det siste hørte han bjørnen krafse på veggen utenfor boligen sin: «Nå får han være», sa den gamle bjørnejegeren. I dag er Ånesteinen et yndet turmål med spektakulær utsikt, og stedet ivaretar en rik historie med mange lag, i likhet med de øvrige bjørnegravene i Skandinavia.

Litteratur:

- Ragnhild Myrstad. Bjørnegraver i Nord-Norge. Spor etter den samiske bjørnekulten. Upublisert hovedfagsoppgave i arkeologi. Universitetet i Tromsø. 1996.
- Audhild Schanche. Graver i ur og berg. Samisk gravskikk og religion fra historisk tid til nyere tid. *Davvi Girji OS*, Karasjok 2002.
- Johan I. Borgos. Samer ved storhavet. *Orkana* forlag 2020.

Foto: privat

Ingrid Sommerseth er forsker i arkeologi ved Norges arktiske universitetsmuseum. Arbeider med forvaltning og forskning på bergkunst i

Nord-Norge og har et pågående forskningsprosjekt om de samiske bjørnegravene i nord.

E-post: ingrid.sommerseth@uit.no